

Jasmina Talam, etnomuzikolog

USPAVANKE U NARODNOJ MUZIČKOJ TRADICIJI ZENICE I OKOLINE

Abstrakt

U našoj narodnoj muzičkoj tradiciji značajnu ulogu imaju uspavanke. Pjevajući ih djetetu, majka želi da joj ono zaspe, da veće naraste, da ga sačuva od zla, poželi dug i sretan život. Bitna obilježja uspavanki i u seoskoj i u gradskoj sredini proizilaze iz njene funkcije. Ovaj članak ima za cilj da prikaže uspavanku u narodnoj muzičkoj tradiciji Zenice i okoline sa svim njenim bitnim obilježjima.

Dosadašnja etnomuzikološka istraživanja na području Zenice i njene okoline su pokazala da je pjesma nekada bila funkcionalno vezana za sve oblike narodnog života. Imala je izrazito društvenu funkciju. Egzistirala je u okviru stare patrijarhalne zajednice koja je danas gotovo odumrla. Iako su informacije prikupljene u posljednjih šezdesetak godina, može se zaključiti da se proces promjena u kulturi i odumiranju patrijarhalne zemljoradničko-stočarske tradicije odvijao veoma brzo, osobito poslije Drugog svjetskog rata. To je, zapravo, bila posljedica općih društveno-ekonomskih promjena.

Za svaku melodiju, odnosno pjesmu, znalo se tačno mjesto i vrijeme izvođenja, pa je svaka imala i svoje atributivne odrednice koje su označavale priliku u kojoj se pjesma izvodila. Tako su sve pjesme zajedno činile jedan sistematski ciklus, koji se po svojoj suštini dijelio na: dječije pjesme, obredno-običajne, pjesme o radu i uz rad, kolske, šaljive, ljubavne i pripovijedne.

Prema akademiku Cvjetku Rihtmanu, pod dječijim pjesmama podrazumijevamo prve pjesme što se djeci pjevaju i prve pjesme koje djeca uče da pjevaju.

To su, dakle, pjesme kojima majka uspavljuje svoje dijete u bešici, tepanje, cupkanje, tašunanje kojima stariji svijet zabavlja svoju djecu dok su još nejaka, pjesme prve pouke i šale što se djeci pjevaju kad počinju shvatati smisao riječi i pjesme prvih igara u kojima djeca počinju učestvovati.

Veliki broj uspavanki snimljen u Zenici i okolini svjedoči o bogatstvu ove vrste narodnog stvaralaštva. Sadržaj i način izlaganja uspavanki veoma je sličan i u gradu i u seoskim sredinama. To se odnosi i na tekst i na melodiju. Izvjesne razlike se mogu uočiti u tehnici pjevanja i tonskim osobenostima, a razlog tome su uvjeti muziciranja. Uspavanke se mogu podijeliti u tri grupe:

- uspavanke čiji je sadržaj i način izlaganja veoma sličan;
- uspavanke čiji su tekst majke improvizirale na već postojeći melodijski obrazac;
- ilahija u ulozi uspavanke.

Uspavanke čiji je sadržaj i način izlaganja veoma sličan se izvode u cijelom zeničkom regionu. Pjevajući ih, majka želi da joj dijete zaspe, priča mu o kolijevci, o svojoj sreći što ga je rodila, i itd..

Druga grupa uspavanki ima poseban značaj za svaku majku. Poslije svakodnevnih napornih poslova u kući, polju i oko stoke, majke bi uspavljivale svoju djecu, a njihove uspavanke bi tada dobivale i dodatnu funkciju. Pored iskazivanja materinske ljubavi i nježnosti, majka je improvizirala i dodatni tekst u kojemu bi iznijela sve probleme koje nikome nije smjela reći. Taj tekst se, uglavnom, improvizirao na već postojeći melodijski obrazac. Može se reći, da su ove vrste uspavanki predstavljale intimni monolog žene i da ih je, zbog toga, bilo veoma teško snimiti. Ova vrsta uspavanki je tekstualno najduža.

U muslimanskoj tradiciji se, u ulozi uspavanke može susresti i ilahija. Ovom vrstom uspavanki majka želi da uputi dijete na islamski način življenja. Najčešće zabilježeni primjer ilahije uspavanke je "Kad ja pojdoh u džamiju". Prvi put je zabilježio Omer ef. Humo 1875. godine u Konjicu. Akademik Cvjetko Rihtman je zabilježio u Zenici 1954. godine u izvođenju Nure Suljić (notni primjer 6). Tokom posljednjih pedesetak godina zabilježena je i u selima: Bistrica, Janjići, Radinovići, Trešnjeva Glava i Kasapovići.

Melopoetska struktura uspavanki

Uspavanke se izvode u obliku kratkog i dugog napjeva koji, zapravo, predstavljaju dvije osnovne kategorije koje jasno određuju odnos između teksta i melodije. Oblici kratkog napjeva se, uglavnom, koriste u uspavankama sa većim brojem stihova. Kratki napjev ima veoma jednostavnu melodijsku liniju i omogućava lakše izlaganje tekstualnog sadržaja. Na prostoru Zenice i okoline zabilježen je određen broj uspavanki u obliku kratkog napjeva. Veći broj ovih uspavanki je zabilježen sa znatnim promjenama, pa se pojavljuje kao neustaljen. Rijetki su slučajevi da su uspavanke u obliku kratkog napjeva ustaljene, to jest da se određeni melodijski obrazac doslovno ponavlja prilikom izvođenja čitave uspavanke.

Melostrofa uspavanki u kojima se primjenjuje melodijska struktura dugog napjeva može biti oblikovana na različite načine:

- ponavljanjem stihova ili dijelova stihova;
- povezivanjem dva stiha;
- dodavanjem eksklamacija;
- kombinovanjem navedenih postupaka.

U najvećem broju zabilježenih uspavanki melostrofa se sastoji od dva stiha. U oblikovanju melostrofe uočena je povezanost melodije i teksta. Melostihovi su oblikovani kao relativno zaokruženi odsjeci, ali su dovedeni u određenu ovisnost jedan sa drugim. Ipak, oni ne stvaraju kontrast čime se postiže određena monotonija koja uspavljuje dijete.

Tonalno - melodijske karakteristike

Tonalno - melodijske karakteristike se mogu posmatrati sa aspekta tonskih odnosa i melodijskih tipova kroz koje se one ispoljavaju. Tonski odnosi snimljenih i analiziranih napjeva uspavanki jasno ukazuju da se napjevi kreću u različitim tonskim nizovima. Najmanji je trikordni. Određeni broj napjeva je većeg opsega i njihov ambitus dostiže i do dva tetrakorda. Veći broj napjeva je dijatonskog tipa sa polustepenom na drugom mjestu iznad završnog tona. Pored navedenog tonskog niza postoje napjevi u kojima se pojavljuju labilni stupnjevi koji dovode do pomjeranja položaja polustepena.

Napjevi uspavanki su, općenito gledajući, uzlazno - silaznog karaktera. Izvjestan broj napjeva počinje hipotonikom

(f1) ili finalisom (g1).Postepeno ili skokom, melodija se kreće prema uporišnom tonu koji ima veoma značajnu funkciju.U toku napjeva se rijetko pojavljuju skokovi i to u intervalu terce ili kvarte.Osnovni melodijski obrasci su, u svim zabilježenim uspavankama, oslobođeni dužih melizmatških grupa.Ne izbjegavaju se kraći ukrasi koji ne opterećuju osnovnu melodijsku liniju.Navedeni principi gradnje potvrđuju činjenicu da bogatstvo muzičkih oblika ne ovisi isključivo od obima tonskog niza, nego i od načina upotrebe cjelokupnog muzičkog sadržaja.

Važno je napomenuti da se javljaju slični ili isti napjevi u uspavankama sa različitim tekstovima.Postupak u stvaranju nove uspavanke se, dakle, može sastojati od uzimanja već poznatog melodijskog obrasca na koji se dodaje novi tekst.Većina etnomuzikologa se slaže sa konstatacijom da je tekst glavni cilj, a muzika sredstvo njegovog kazivanja.

Metro - ritmičke karakteristike

Svaka od uspavanki u sebi sjedinjuje tekst i napjev.Postojanje velikog broja tekstova različitih struktura i sadržaja kazuje o bogatstvu narodnog stvaralaštva. Pisane su u izometričkim stihovima:sedmercu (4, 3), Osmercu (4, 4) i desetercu (4, 6).Ovi stihovi odgovaraju fakturi naše narodne poezije.Tridesetih godina prošlog stoljeća, njemački slavist Gerhard Gesseman je konstatovao da je glavni konstrukcioni princip naše narodne poezije podjela stiha na članke.Članci se sastoje od stopa, najmanjih struktura po trajanju.Stope su zaokružene metrički i ritmički, a misaono nisu.U uspavankama zabilježenim u Zenici i okolini ritmički obrasci se sastoje od dvosložnih, trosložnih i četverosložnih stopa.Susreću se u različitim kombinacijama:

- procelematikus + procelematikus
- procelematikus + jamb
- procelematikus + jonikus a minore
- procelematikus + procelematikus + anapest
- procelematikus + peon IV.

Najčešći ritam uspavanke je ritam pokreta - giustosilabik. To je, zapravo, silabički organiziran ritam kod kojeg se na jedan slog pjeva jedan ton. Pridjev giusto znači da se radi o pokretnom ritmu koji nije narušen dužim trajanjima pojedinih tonova. Samo se na kraju napjeva mogu uočiti duža trajanja. Takva pojava je,

vjerovatno, nastala iz potrebe za jasnijim završetkom. Uspavanke su, inače, jedini oblik u kojima se ritam melodije podudara sa ritmom pokreta, odnosno sa ljuľljanjem bešike.

Kazivači

Durmo Zineta (1906) rođena u Poćulici, živi u Janjićima
Karalić Ševala r. Subašić (1925), rođena u Seocima, živi u Radinovićima
Međugorac Ijubica (1942), Čajdraš
Mujanović Fata r. Oruč (1909) Bistrica
Pejić Milena r. Nedić (1933) iz Drivuše
Suljić Nura (1868) Zenica
Trogrlić Zdravka (1945) Čajdraš
Špirić Stoja r. Jovanović (1911) Kovanička Rijeka

Literatura

Kuba Ludvig (1984): *Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine* (redaktor C. Rihtman), Svjetlost, Sarajevo
Rihtman Cvjetko (1974): *Dječije pjesme*, Zbornik napjeva iz BiH, ANUBiH, Građa – knjiga XIX, Odjeljenje društvenih nauka – knjiga 15, Sarajevo
Georgy H. Andrew (1999): *The roles of music in society: the ethnomusicological perspective in The Social Psychology of Music*, Oxford University Press

Summary

Lullabies are one of the most universal forms of traditional music are found in all cultures, obviously reflecting the universal need to calm infants in every society. Most of lullabies melodies are in the pentachordal line (VII-4). The melodies are diatonically types with half level on the second place above the tone at the and (g1). The acoustics measures are not proper to speed of intervals. Their melodies are in rising – falling line. Inside the melody there are not bigger jumps. The measures showed that the big number of the tunes have the common symmetric decasyllabic structures (4,6). Except that, there is heptameter (4,3), an octosyllabic verse (4,4) and (5,3).

1. $\text{♩} = 60$ KARALIĆ SEVANA
RADINOVICI 1954.
 2/4
 Xi-la bu-ba nan te pre-va-ri-o, nan te

2. $\text{♩} = 60$ ČADORAŠ 1954.
 2/4
 Pru-ba li-la, u mo-joj be-xi-ci.

3. $\text{♩} = 60$ PEZIG M.
 2/4
 Ua-voj si-me nan te pre-va-ri-o, nan te pre-va-ri-o,
 2.
 nan te pre-va-ri-o, SUTJIC NURA
 2/4
 4. $\text{♩} = 54$ ŽELJICA 1954.
 2/4
 Kad go po-je-doh u dka-mi-ju la-i-la-he il-al-lah
 3.
 me-ti me-me naj-je-gam-bet la-i-la-he il-al-lah, ČENIĆ V. VRANJAK 1954.
 5. $\text{♩} = 60$
 2/4
 1. 2.
 il-al-lah go al-lah bu-ba ma mo-ru ko-va-la,
 Pru-ba ti-se

6. $\text{♩} = 78$ ŠPIRIG STOJA
 2/4
 7. $\text{♩} = 54$ TROGRUĆ A.
 2/4
 Ua-voj si-me nan te pre-va-ri-o.
 2.
 Xi-la bu-ba u be-xi-ci mo-joj si-me
 2.
 mo-ri-mi.

8. $\text{♩} = 92$ MUJANOVIC FATA
 2/4
 2.
 Xi-la bu-ba u sr-ma-li be-xi be-xa ti se
 ma mo-ru ko-va-la, ko-va-le je do tri ku-jun-
 2.
 dži-je.